

Lietuvos rezistencijos ryšiai su Vakaraais

Jau pats temos pavadinimas apibrėžia tyrimo objektą, t.y. Lietuvoje vykusio pasipriešinimo vadų bei vadovybių ryšius su Vakaruose susikūrusiomis rezistencinėmis organizacijomis. Terminas „Vakarai“ čia vartojamas ne atsitiktinai – toks bendras pavadinimas bene geriausiai atspindi esmę. Esmė ta, kad tiesioginis išeivijos interesas buvo derinamas su trečiąja puse, t.y. anglų, amerikiečių, švedų žvalgybų interesais, o kartais pastarieji tapdavo prioritetiniais. Lietuvoje modelis buvo kiek kitoks, tačiau ir čia neišvengiamai turime atsižvelgti į MGB–KGB veiklą šioje srityje, kitaip tariant, tuos specifinius tikslus, kurių buvo siekiama dalyvaujant šiame žaidime. Analizuodami ryšius kaip procesą, atsižvelgdami į tokią planų, poreikių, interesų įvairovę bei įvertindami jų įgyvendinimo intensyvumą, gauname modelį, kuriame puikiai išryškėja varomosios jėgos bei imperatyvai.

Chronologinės nagrinėjamos temos ribos – 1944–1953 m. Tą dešimtmetį krašte vyko įnirtingas ginkluotasis pasipriešinimas. Tarptautinė padėtis buvo nestabili, okupuotos šalys laukė Taikos konferencijos sprendimų ar totalinio karo, o atsigaunančios Vakarų šalys formulavo naujas savo įtakos bei interesų sferas.

Kad geriau suprastume ginkluotojo pasipriešinimo sovietų okupacijai, taip pat aptariamoms problemoms ištakas, turime atsižvelgti į 1943 m. pabaigą – 1944 m. pradžią. Nacių okupacijos metu formavosi ideologinės bei politinės pasipriešinimo kryptys, partiniu principu buvo sukurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK'as), kilo Lietuvos laisvės armijos (LLA) ginkluotojo pasipriešinimo idėja ir buvo imtasi konkrečių priemonių jai įgyvendinti. Pagaliau svarbi ir nacių okupa-

cijos laikotarpiu kilusio pasipriešinimo tradicijos perimamumo pokario metais problema.

1943 m. pabaigoje, po pusmetį trukusių derybų, pagaliau pavyko susitarti visoms antinacinio pasipriešinimo organizacijoms bei grupėms ir buvo įkurtas VLIK'as¹. Jo pagrindą sudarė Vyriausiasis lietuvių komitetas (toliau – VLK), vienijęs nekatalikiškas grupes ir organizacijas, bei Tautos taryba (toliau – TT), vienijusi krikščioniškosios pakraipos grupes. VLIK'o pirmininku tapo socialdemokratas Steponas Kairys.

Ši organizacija gyvavo neilgai, iki 1944 m. balandžio–gegužės mėn., kai prasidėjo masiniai areštai. Negalime sakyti, kad VLIK'as buvo visiškai formali ir neveikli organizacija, tačiau turime konstatuoti, kad per tą laiką ji neatliko svarbiausios savo funkcijos – nesukūrė pasipriešinimo antrajai sovietų okupacijai strategijos bei taktikos, nors apie tokio pasipriešinimo galimybę bei būtinybę kalbėjo visi. Kita vertus, vargu ar galima teigti, kad pagrindžio spaudoje pasirodę VLIK'o veikėjų samprotavimai apie kovos formas ar būsimojo karo galimybes paskatino spontanišką ginkluotąjį pasipriešinimą, kaip teigia K. Drunga². Juk be VLIK'o Lietuvoje tuomet veikė ir kitos organizacijos, kėlusios kitokius problemas sprendimo būdus. Galiausiai daug ką lėmė objektyvios priežastys.

Svarbiausias šios organizacijos bruožas – galutinė ir labai aiški takoskyra tarp ją sudarančių partijų ir grupių. Ją lėmė ne politinis, o pasaulėžiūrinis kriterijus: organizacijoje išsiskyrė „katalikai“ ir „nekatalikai“, vėliau – „liberalai“. Galbūt kaip tik pasaulėžiūriniai nesutarimai, perkelti į politinę plotmę ir dar už Lietuvos ribų, tapo didelių nesutarimų pagrindu.

Labai aiškiai išsiskyrė ir šių krypčių lyderiai – Lietuvių frontas (LF) ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS). Būtent šių organizacijų bei joms priklausiusių asmenų priešprieša nulėmė daugelį mūsų nagrinėjamos problemos aspektų.

1944 m. vasarą, kai Lietuvą okupavo sovietinė kariuomenė, minėtoms organizacijoms priklausiusių žmonių Lietuvoje praktiškai neliko (išskyrus VLIK'o Karo tarybos narių gen. M. Pečiulionį – jis buvo paliktas tik su formaliais įgaliojimais³). Vieni jau buvo išvežti į nacių koncentracijos stovyklas, kiti pasitraukė su frontu. Todėl galima teigti, kad įvyko ne tik asmenų, bet ir organizacijų, o su jomis ir partinių idėjų, ideologijų bei priešpriešų emigracija. Tai įrodo ir ginkluotojo pasipriešinimo struktūrų kūrimasis. Antai kuriantis tokiai struktūrai Kęstučio apygardoje, steigiamosios konferencijos metu buvo kilusi diskusija partiniais klausimais⁴. Konferencijoje taip kalbėta: „Aidas [P. Paulaitis, buvęs LF narys. – D. K.] pareiškė, kad kaip karinė organizacija ji galėtų būti bendra, bet kaip politinė ji turi būti srovinė, nors dabartiniu metu jos srovių galima ir nepabrėžti. Buvusios užsienyje ir grįžusios į Lietuvą grupuotės vis tiek turės įtakos lemiamiems sprendimams. Angis [J. Kasperavičius, buvęs Lietuvos kariuomenės karininkas, LLA narys, Kęstučio apygardos vadas. – D. K.] pareiškė, kad užsienyje esančios grupuotės ne tik negali atstovauti visai lietuvių tautai, bet ir, pagal turimus duomenis, nėra susivienijusios, o be to, jos gali daryti netgi neigiamą poveikį“. Tokia diskusija vyko 1946 m. rudenį ir yra vienintelė, kurią pavyko aptikti šaltiniuose tuo klausimu.

VLIK'as buvo atkuriamas Vokietijoje, iš pradžių Berlyne (kaip Užsienio delegatūra), vėliau – 1944 m. rudenį – 1945 m. pradžioje – Viurcburge. Po ilgų diskusijų, ar Lietuvos pagrindyje sukurta ir egzilyje tais pačiais principais atkuriamą organizaciją gali vadovauti visai išeivijai ar net atlikti egzilinės vyriausybės vaidmenį, VLIK'as vis dėlto buvo atkurtas senuoju partiniu principu. Jį su-

darė: krikščionys demokratai, socialdemokratai, liaudininkai, tautininkai, Darbo federacija, katalikiškoji ūkininkų sąjunga, Lietuvių frontas, nacionalistai, laisvės kovotojai, Vienybės sąjūdis ir liberalioji Ūkininkų partija⁵. Pirmininku tapo krikščionių demokratų atstovas kun. Mykolas Krupavičius. Jau pati sudėtis nulėmė nesutarimus: dėl vadovaujančių postų, dėl balsų persvaros priimant naujus narius, pagaliau dėl egzilinės vyriausybės, Konstitucijos ir kitais panašiais klausimais. Atrodė, VLIK'as buvo tam pasmerktas. Suprasdamas, jog padėtis yra sudėtinga, o tokia situacija daro neigiamą poveikį visuomenei, kun. M. Krupavičius 1946 m. rašė: „Aš ir mano vienminčiai yra nuomonės, kad svetimoj žemėj lietuviškoms partijoms nėra kas veikti, kad partijoms yra dirva tik VLIK'e, kaip politinėj organizacijoj, bet visuomenę čia reikėtų palikti ramybėje. Tačiau kiti yra kitokios nuomonės. Partiškumas sustiprėjo ištremtyje. Pirmieji pradėjo organizuotis kairieji. Nuo jų neatsilieka Frontas [Lietuvių frontas. – D. K.]. Labai veikli ir agresyvi yra Laisvės kovotojų partija. Tautininkai eina tais pačiais keliais. Krikščionys demokratai organizavimosi darbo ne pradėjo, bet tų faktų akivaizdoje turės neatsilikti nuo kitų⁶“. Tačiau visa tai ne tik veikė išeivijos visuomenę, bet ir buvo perduodama į Lietuvą (kitas klausimas, kiek Lietuvoje tai rado palankią terpę).

Labai įvairiai tokia kontekste interpretuojama pirmoji Jono Deksnio (LLKS nario) ir Klemenso Bruniaus (Lietuvos nacionalistų partijos nario) kelionė iš Vokietijos į Lietuvą 1945 m. vasarą. Abejonių nekelia tai, kad pradedant bet kokią veiklą egzilyje reikėjo turėti informacijos apie padėtį krašte. Kita vertus, sklandant kalboms apie Lietuvoje vykstančio pasipriešinimo primatą laisvinimo akcijoje apskritai, tokia informacija, o juo labiau krašte gauti įgaliojimai galėjo suteikti aiškia politinę persvarą išeivijoje. Šia kelione buvo siekiama abiejų tikslų, tačiau, kaip rodo vėlesni įvykiai, svarbiausias buvo antrasis.

Dar vieną įdomią versiją, patvirtinančią ankstesnį teiginį, pateikia Jonas Pajaujis: „Vokietijai kapitulavus ir VLIK'ui pradėjus efektingiau reikštis, dėl aukščiau minėtos savo laikysenos nacių arešte [J. Deksnys buvo kaltinamas išdavęs VLIK'o narius gestapui. – D. K.] J. D. [Jonas Deksnys. – D. K.] negalėjo būt įjungtas į VLIK'o veiklą. Tuo buvo įžeista jo ambicija ir jis pradėjo veikti separatiškai. Pradžioj susirio su atatinkamom JV [Jungtinių Valstijų. – D. K.] įstaigom, bet paramos nesulaukė. Vėliau susirio su britais; tada sykiu su Brn. [Brunium. – D. K.] įvyko jo pirmoji iškyla. Grįžęs nieko konkretaus dėl krašto rezistencijos neturėjo. LLKS norėjo jį praveisti VLIK'o nariu, bet tatai nepraėjo. Dėl to J. D. [Jono Deksnio. – D. K.] išžeidimas dar padidėjo⁷“.

Toks gilinimasis į pirmosios kelionės per geležinę uždangą priežastis neatsitiktinis – būtent tada idealizmas, tautos laisvės siekiai, partinės ir asmeninės ambicijos lėmė ryšių su Lietuva pobūdį.

Svarbu ir tai, kad jau tuomet Vakarų valstybių žvalgybos ieškojo galimybės gauti informaciją iš Sovietų Sąjungos. Jų pastangos ypač išryškėjo 1945 m. pabaigoje, J. Deksnui grįžus iš Lietuvos.

1945 m. rudeniop atvykę į Lietuvą, J. Deksnys ir K. Brunius rado sparčiai besikuriančias ginkluotojo pasipriešinimo struktūras: jau buvo įvykusi Tauro apygardos steigiamoji konferencija Skardupiuose⁸, Dzūkijoje veikė stipri A apygarda, vadovaujama plk. J. Vitkaus-Kazimieraičio, Aukštaitijoje – Vyčio apygarda. Žemaitijoje, kur buvo stipriausia LLA tradicijos įtaka, vyko struktūros reorganizavimas, buvo formuojami nauji struktūriniai padaliniai. Visiškai natūralu, kad Vakarų atstovai pasirodė Pietų Lietuvoje – tiek organizaciniu, tiek atstovavimo atžvilgiu ginkluotasis pasipriešinimas čia buvo stipriausias.

1945 m. lapkričio mėn. pabaigoje J. Deksnys ir K. Brunius susitiko su A apygardos (Dzūkija) vadu plk. J. Vitkumi-Kazimieraičiu. Tame susitikime svarstytos problemos ir

pasiekti susitarimai išdėstyti lapkričio 28 d. Kazimieraičio pasirašytame protokole⁹. Šiame dokumente yra keletas įdomių dalykų. Atvykusieji iš Vakarų asmenys įvardijami kaip Lietuvos diplomatinės tarnybos atstovai, nors tokie nebuvo. Sprendžiant iš to, kaip jie apibūdino politinę padėtį išeivijoje, galima teigti, jog taip jie prisistatė patys. Pristatydami VLIK'o atstovais – tai būtų buvę visiškai suprantama – būtų atidavę iniciatyvą politiniam priešininkui. Iš dokumente dėstomų išvadų aiškėja, kad nei viena, nei kita pusė tuomet dar neturėjo konkrečių planų, kaip turėtų būti atstovaujama ir vadovaujama laisvinant Lietuvą. Jų siūlyta sudėtinga trijų pakopų sistema, išskiriant atstovaujamąją, politinio vadovavimo bei karinės vadovybės funkcijas, vargu ar tuomet buvo racionali. Pagal jų sumanymą VLIK'as turėjo būti nušalintas nuo politinio vadovavimo ir jam palikta atstovavimo funkcija kartu su Vakaruose veikiančia diplomatine tarnyba. Tai jau galima vertinti kaip poreikį kurti naują organizaciją, kuri, turėdama krašto įgaliojimus, neleistų VLIK'ui palaikyti santykių su Lietuva. Po pusmečio tai ir buvo padaryta įkuriant Vyriausiąją Lietuvos atstatymo komitetą (VLAK'as) ir Bendrą demokratinio pasipriešinimo sąjūdį (BDPS).

Grįžus į Vokietiją J. Deksnui ir K. Brunui, jų bei jų bendražygių santykiai su VLIK'u dar labiau komplikavosi. Remdamasis minėtu protokolu, J. Deksnys akcentavo krašto primatą (protokole iš esmės tai nebuvo įvardyta vienareikšmiškai) priešindamas tai VLIK'o pretenzijai tapti egziline vyriausybe. Santykiai galutinai paired, kai VLIK'as nepatvirtino J. Deksnio atstovauti jame LLKS. Praktiškai tada atsirado dvi konkuruojančios grupuotės, kurių kiekviena vykdė savarankišką politiką visais lygmenimis, taip pat atskirai palaikė santykius su krašto rezistencija.

Kaip minėta anksčiau, 1945 m. pabaigoje J. Deksnio santykiai su anglų žvalgyba įgavo konkretų pavidalą. LLKS narys St. Žymantas suorganizavo susitikimą su Alexan-

deriu McKibbinu, 1945 m. paskirtu koordinuoti žvalgybines operacijas Baltijos kraštuose¹⁰. Su šiuo pareigūnu dar iki 1940 m. buvo pažįstamas kitas LLKS narys, buvęs ambasados Stokholme darbuotojas Vladas Žilinskas.

Šiame susitikime McKibbinas, gavęs informaciją apie pirmąją kelionę į Lietuvą, ne tik aiškinosi galimybes įgyvendinti savo interesus, tačiau ir stengėsi užsitikrinti prioritetines pozicijas kitų žvalgybų atžvilgiu. Lietuviai buvo tikinami, kad jų reikalai neužmiršti ir tik dėl objektyvių priežasčių nėra sprendžiami.

Tiek šis susitikimas, tiek antrosios kelionės į Lietuvą galimybės bei tikslai buvo aptarti Liubeke 1946 m. balandžio mėn. įvykusiame LLKS vadovų pasitarime¹¹. Akcentuojant ryšio su anglais svarbą, buvo nutarta Lietuvoje vykstančiam pasipriešinimui suteikti politinę bei karinę išraišką. Tokį požiūrį galima paaiškinti tik minėtomis aplinkybėmis – juk apie padėtį krašte buvo žinoma labai paviršutiniškai, be to, net neminima galimybė, kad ten esantys partizanų vadai gali turėti savo nuomonę.

1946 m. gegužės mėn. per Lenkijos ryšių tinklą atvykę į Lietuvą J. Deksnys ir V. Stanevičius pamatė, kad situacija visiškai pasikeitė. Po pirmojo susitikimo su Vakarų atstovais Pietų Lietuvoje paspartėjo centralizacijos darbas – Tauro ir Dainavos apygardų vadų susitarimu buvo įkurta Pietų Lietuvos partizanų sritis¹². Tai dar toli gražu nebuvo štabas, galintis atstovauti visos Lietuvos partizanams, kaip vėliau Vakaruose jį pristatė J. Deksnys. Tą patvirtina jau tas faktas, kad 1946 m. rudenį savarankišką ir visiškai neigiamą požiūrį į tokį „idėjų importą“ pareiškė vis stiprėjančio Žemaitijoje besikuriančio Kęstučio apygardos štabo vadovybė¹³. Krašto primato tikrąją žodžio prasmę, t.y. galimybės patiems spręsti ir pasirinkti centralizacijos, karinio vadovavimo ir politinio atstovavimo formą idėja, išsakyta Kęstučio apygardos vado J. Kasperavičiaus-Visvydo laiške, tapo pamatine partizanų vadovybės veiklos gaire.

Jau apie pirmąją Vakarų atstovų apsilankymą MGB turėjo informaciją; tiesa, ji buvo gauta pavėluotai per užverbuotus ryšininkus. 1946 m. liepos mėn. LSSR MGB 2-ajame skyriuje buvo užvesta agentūrinė byla „Vakarai“¹⁴. 1946 m. rugpjūčio 20 d. pažymoje apie agentūrinę bylos uždavinį rašoma: „1945 ir 1946 m. Lietuvos SSR MGB išaiškino ir likvidavo keletą komitetų ir štabų, bandžiusių suvienyti karines formuotes ir nacionalistines organizacijas Lietuvoje. Tarp jų buvo: „Vyriausias LLA štabas“, „Vyriausias Lietuvos partizanų sąjungos štabas“, „Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas“, „Tautos išlaisvinimo taryba“ ir kt. Šie štabai, siekdami pagalbos iš užsienio reakcinių sluoksnių (pirmiausiai iš anglų ir amerikiečių), stengėsi užmegzti ryšius su lietuvių emigraciniais centrais, esančiais Vokietijos ir Švedijos anglų-amerikiečių okupacinėse zonose.

Savo ruožtu lietuvių emigracinės nacionalistinės organizacijos mėgina užmegzti ryšius su antitarybinėmis organizacijomis Lietuvoje.

Atsižvelgdami į tai, mes nutarėme perimti ryšio kanalus, infiltruoti savo agentūrą tiek į Lietuvos nacionalistinių formuočių štabus, tiek į užsienyje veikiančius centrus, kad galėtume suskaldyti ir likviduoti ginkluotas gaujas“¹⁵. Kaip matyti iš dokumento, svarbiausias šio agentūrinio plano akcentas – ginkluotasis pasipriešinimas ir jo likvidavimas, kitaip negu 1949 ir 1950 m., kai prioritetas teikiamas žaidimams su Vakarų žvalgybomis, o lietuviai tiek krašte, tiek Vakaruose panaudojami tik kaip laidininkas.

Jau 1946 m. pavasarį MGB, panaudodama sunaikintos Lietuvos tautinės tarybos liekanas, išvedė į apyvertą agentą Noreiką – Juozą Markulį (pogrindyje žinomą kaip Erelis¹⁶). Per agentūrinę operaciją „Cerberiai“, kuri buvo nukreipta prieš Didžiosios Kovos apygardą ir kurią įvykdžius Aukštaitija pripažino „komiteto“ vadovaujamąjį vaidmenį, agentas Noreika priėjo prie Pietų Lietuvos srities vadovybės kaip

tik tuomet, kai į Lietuvą atvyko J. Deksnys.

1946 m. gegužės 31 d. įvykusiame pasitarime J. Deksnio pastangomis buvo patvirtintos Liubeko susirinkimo nuostatos – vieninga krašto rezistencijos vadovybė, jos primatas ir svarbiausia – subordinacija politiniam organui¹⁷. Tos idėjos buvo įgyvendintos sukuriant Bendrą demokratinio pasipriešinimo sąjūdį (BDPS – birželio 6 d.) bei Vyriausiąją Lietuvos atstatymo komitetą (VLAK'as – birželio 11 d.). Įdomu tai, kad birželio 17 d., kalbėdamas partizanų vadų suvažiavime, J. Deksnys prisistatė kaip VLIK'o atstovas, kuriam pavesta kovos centrą permesti į Lietuvą. Jis aiškino, jog tuo tikslu turįs būti sukurta politinis centras VLAK'as ir iš esmės likviduotas VLIK'as. Plačiau nenagrinėjant pasirašytų deklaracijų, galima teigti, kad tuo buvo siekiama kelių visiškai savarankiškų tikslų: partizanų vadams šalia centralizacijos problemos buvo ypač svarbu užsitikrinti išeivijos organizacijų paramą, o J. Deksnys sprendė LLKS politines problemas, tarp jų ir galimybę labiau sudominti anglų žvalgybą. Žinodami, kad VLAK'o pirmininku tapo MGB agentas J. Markulis-Erelis (beje, tai buvo vienintelis VLAK'o narys), matome visą spektrą lėmusių faktorių. Taip pat galime teigti, kad visos suinteresuotos pusės daugiau ar mažiau pasiekė savo tikslus. Kaip teigiama vyr. lt. Kurero pažymoje, realizavus agentūrinę bylą „Vakarai“ ir įvykdžius operaciją „Cerberiai“, buvo suimta 178 ir nukauta 18 partizanų¹⁸. Įkurdama Ginkluotųjų partizanų štabą (GPS), partizanų vadovybė tikėjosi paspartinti centralizacijos procesą, ir tai iš dalies pasitvirtino, pavyzdžiui, buvo sukurta ryšių sistema.

1947 m. sausio mėn. įvykusiame partizanų vadų suvažiavime, kuriame buvo aiškiai pasakyta, kad J. Markulis-Erelis – provokatorius, VLAK'as iš esmės buvo panaikintas, politinį vadovavimą nutarta vykdyti per BDPS prezidiumą, prioritetą teikiant partizanų vadovybei. Taip krašto realijos pakoregavo J. Deksnio ir jo kolegų idėjas bei planus, be to, buvo išvengta tiesioginio MGB

poveikio ginkluotajai rezistencijai. Vis dėlto šis suvažiavimas reikšmingas tuo, kad jame akcentuota ryšių su Vakarais svarba, numatyta Lietuvos atstovų kelionė į Vakarus siekiant iš pirmųjų lūpų informuoti apie padėtį, taip pat išsiaiškinti ten vykstančius procesus.

Tuo tarpu J. Deksnys, „apsiginklavęs“ protokolais, deklaracijomis, įgaliojimais kurti VLAK'o ir BDPS Užsienio delegatūras, lydimas LSSR MGB 1-ojo skyriaus operatyvinio darbuotojo L. M. Maksimovo, per Lenkiją iškeliaavo atgal į Vakarus. Jau 1946 m. pabaigoje – 1947 m. pradžioje įvyko susitikimai su švedų ir anglų žvalgybų atstovais. Per susitikimus kalbėta apie galimybes suteikti jiems žvalgybinę informaciją iš Lietuvos, be to, gauti materialinės pagalbos ne tik kraštui¹⁹.

1947 m. sausio 17 d. Kirchheime (tuo pat metu, kai Lietuvoje vyko partizanų vadų suvažiavimas) įvyko VLIK'o vadovų ir LLKS vadovų susitikimas, kuriame turėjo būti aptarti VLAK'o Užsienio delegatūros įkūrimo klausimai. VLIK'o atstovai visiškai natūraliai atmetė naujos organizacijos būtinybę. Jie klausė, kodėl numatytų funkcijų negalima vykdyti per VLIK'ą, tuo labiau kad tiek struktūros, tiek tikslų atžvilgiu tai būtų visai logiška²⁰. Trumpai tariant, nepavykus panaikinti VLIK'o, buvo pradėta kampanija prieš jį, ginčijant visas jo prisiimtas funkcijas ir siekiant tiesiog išstumti jį iš politinės arenos. Tam pasitelktas net diplomatijos šefas išeivijoje Stasys Lozoraitis. Įtraukus jį į šią kampaniją, pasmarkėjo konfliktas su VLIK'o vadovybe dėl atstovavimo Lietuvai tarptautinėje plotmėje.

Vykstant tokiai įnirtingai kovai, Lietuvos atstovai Vakaruose J. Deksniui buvo nepageidaujami. Matyt, todėl susitikęs su J. Lukša ir J. Krikščiūnu Lenkijoje 1947 m. pavasarį, jis tik pasiėmė atgabentą informaciją, bet nepasidomėjo jų tolesne kelione.

1947 m. rugpjūčio mėn. J. Deksnys ir A. Vokietaitis susitiko su Lietuvos užsienio tarnybos šefu St. Lozoraičiu. Šią jų kelionę iš esmės rėmė ir finansavo anglų bei švedų

žvalgybos²¹. Vėliau Lozoraičio ir Šaulio susitikime su kun. M. Krupavičiumi buvo sakoma, kad „tie vyrukai (J. Deksnys ir A. Vokietaitis) <...> nepasakė nė vienos glupstvos. Jie padarė rimto teigiamo išpūdžio. Daromi jiems priekaištai nepasitvirtino, <...> nėra pagrindo jais nepasitikėti<...>“²². Bet jau 1948 m. pradžioje vienas iš diplomatų – dr. J. Šaulys – savo laiške St. Lozoraičiui rašo: „<...> nesu tikras, ar tos mūsų rezistencijos užsienio atstovybė suteikia mums tikrą jos darbuotės vaizdą ir tikrą jos nusistatymą. Jei sutikti dargi, kad ta atstovybė atvaizduoja tikrą padėtį, man kyla rimtų abejojimų, ar tos rezistencijos reiškiamos nuomonės nėra kartais pačios atstovybės inspiracijos dalykas, jai varant opoziciją prieš VLIK'ą ir siekiant tam tikrų savo ambicijos tikslų <...>“²³.

1948 m. pradžioje Vakaruose, Stokholme, pasirodė iš Lietuvos atvykę BDPS prezidiumo įgaliotiniai J. Lukša ir K. Pyplys. Nors jie ir atvežė J. Deksnio, kaip krašto rezistencijos atstovo, įgaliojimų patvirtinimą²⁴, tačiau sprendžiant iš jiems pavestų užduočių pasitikėjimas juo buvo gerokai susvyravęs. Tuo galima paaiškinti atstovų įgaliojimus: jiems buvo pavedama susitikti ne tik su J. Deksnio bei jo kolegomis, tačiau ir su Užsienio delegatūros nariais, su žvalgybų atstovais, VLIK'o vadovybe. Bene svarbiausia ir, regis, sunkiausiai įgyvendinama užduotis buvo ši: „Radus VLIK'o veiklą, nesuderintą su Užsienio delegatūros ir BDPS prezidiumo nario Prapuolenio veikla, stengtis suderinti ir nustatyti santykius bei kompetencijos ribas, kalbant kovojančios lietuvių tautos vardu“²⁵. Tai netrukus suprato Lietuvos atstovai, atsidūrę politinių batalijų epicentre.

Vargu ar J. Deksnys būtų stengęsis pergabenti į Švediją krašto emisarus, jei nebūtų tikėjęsis iš to naudos sau. Suvedęs atstovus su švedų žvalgybos karininku O. Liljenbergu ir 1948 m. kovo mėn. jau apgyvendinęs juos Stokholme, J. Deksnys tikėjosi išlaikyti paslaptį apie jų atvykimą ir kaip nors sutrukdyti jiems susitikti su „katalikais“. Be abejo,

tai buvo jo klaida. Krašto atstovai, pasijutę izoliuoti, ėmė ieškoti kontaktų, kurie padėtų jiems veikti atsižvelgiant į suteiktus įgaliojimus. Taigi per Švedijoje gyvenantį seną pažįstamą Joną Pajaujį jie susisiektė su VLIK'o vadovybe ir susitarė susitikti.

1948 m. liepos 7–9 d. Baden-Badene įvyko susitikimas, kurio metu priimti nutarimai sunkiai logiškai paaiškinami nežinant konteksto. Susitikime dalyvavo VLIK'o ir jo Vykdomosios tarybos vadovai kun. M. Krupavičius, prof. J. Kaminskas, p. V. Sidzikauskas ir p. J. Brazaitis iš vienos pusės, Skrajūnas (J. Lukša), BDPS prezidiumo specialusis įgaliotinis, ir J. Deksnys, Lietuvos pagrindžio atstovas užsieniui (VLAK'o ir BDPS prezidiumo narys) – iš kitos pusės²⁶. J. Deksnio dalyvavimas šiame pasitarime paaiškinamas tik tuo, kad nenorėta paleisti iš akiračio J. Lukšos bei prarasti įtaką jam. Susitikime buvo nutarta, kad Lietuvos laisvinimo akcijai vadovauja: užsienyje – VLIK'as ir jo Vykdomoji taryba, turinti teisę sudaryti egzilinę vyriausybę ir rezervuoti joje vietą Lietuvos atstovui, Lietuvoje – ten susikūrus krašto rezistenciją vienijantis organas. Ryšys palaikomas per Lietuvos pagrindžio įgaliotąjį atstovą²⁷. Sprendžiant VLAK'o ir BDPS Užsienio delegatūros klausimą, iš esmės jokio realaus susitarimo nepasiekta. Toks susitarimas ir negalėjo būti pasiektas. VLAK'o Užsienio delegatūra nustojo veikusi jau 1947 m. pabaigoje, todėl nutarimas ją panaikinti nebeturėjo prasmės, o dėl 1947 m. gruodžio 7 d. įsteigtos BDPS Užsienio delegatūros J. Deksnys kalbėjo išsisukinėdamas, ir tai suprantama. Derėtis dėl jos likimo, tuo labiau spręsti jos panaikinimo klausimą jo niekas neįgaliojo, nors jis ir laikė save abiejų delegatūrų atstovu.

Po šio susitikimo situacija iš esmės pasikeitė: J. Lukša 1948 m. rugpjūtį išvyko į Paryžių ir, J. Deksnio žiniomis, per diplomata St. Bačkį užmezgė ryšį su prancūzų žvalgyba. BDPS Užsienio delegatūrą ištiko krizė – 1948 m. rugsėjo 26 d. direktyva Nr. 2 J. Deksnys pareikalavo nutraukti jos veiki-

ma²⁸. Kilus konfliktui tarp buvusių bendraminčių, Deksnys kuriam laikui buvo eliminuotas iš BDPS Užsienio delegatūros. Be to, iškilo pavojus, kad J. Lukša greičiau pateks į Lietuvą ir galutinai sukompromituos BDPS Užsienio delegatūrą bei patį J. Deksnį, atskleisdamas jo žaidimus.

Visi šie konfliktai patraukė žvalgybų dėmesį. Jau 1948 m. pavasarį ir vasarą A. McKibbinas per V. Žilinską ne tik gyvai domėjosi visais įvykiais, bet ir pakankamai aiškiai formulavo reikalavimus: „<...> žvalgybinė informacija 1947 metų pavasarį Gdynėje Lukšai ir Krikščiūnui įteikto plano apimtyje; <...> norėtų pasiteirauti, ar lietuvių pagrindis negalėtų rasti patikimą žmogų Molotovske<...>; <...> pasiryžę ateiityje paremti, pirmiausiai jei pagrindis pateiksiąs žinių, principu „duodi ir gauni““²⁹. Taigi 1948 m. rudenį imta rengtis J. Deksnio grupės permetimui į Lietuvą. Operaciją turėjo organizuoti anglų SIS (Slaptoji žvalgybos tarnyba), o ją pridengti – švedai³⁰. Kaip tik tai nulėmė operacijos pobūdį – svarbiausi čia buvo ne krašto, išeivijos organizacijų, tuo labiau J. Deksnio interesai (nors jų taip pat neatsisakyta).

Nors Lietuvoje 1949 m. vasario mėn. buvo sukurta vyriausioji partizanų vadovybė, vadovaujama J. Žemaičio-Vytauto, visa organizacija pavadinta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu, sukurti veiklą reglamentuojantys dokumentai, tačiau situacija nuolat blogėjo. Ryšių sistema be paliovos buvo naikinama, vienas po kito likviduojami visų lygių štabai. Karo ar realios Vakarų pagalbos viltys iš esmės buvo palaidotos, net ir ryšių su Vakarais problema neakcentuojama kaip viena pagrindinių. 1950 m. iš Vakarų grįžęs J. Lukša-Skrajūnas parengė išsamią informaciją apie savo įgaliojimų Vakaruose vykdymą, tačiau 1951 m. rudenį jis žuvo net nesusitikęs su Vytautu. Kiti jo grupės nariai žuvo ar buvo užverbuoti ir kurį laiką naudojami MGB operatyviniuose žaidimuose, tarp jų ir su Vakarais. Tačiau tie žaidimai savo apimtimi toli gražu negalėjo prilygti tam, kuris

vyko suėmus ir užverbavus Deksnį.

1949 m. gegužės mėn. Lietuvos pajūryje išsilaipinusi J. Deksnio grupė pateko į gerai parengtą pasalą. Visi buvo suimti, išskyrus K. Pyplį-Mažytį, kuris atsiskyrė nuo grupės ir iškeliavo į Suvalkiją. Nuo šio momento prasidėjo vadinamieji Vakarų žvalgybų ir MGB žaidimai, iš esmės nieko bendra su Lietuvos pagrindžiu neturėję. Tą patvirtina ir tas faktas, kad MGB dezinformacijose buvo minimas BDPS, kuris iš esmės jau neegzistavo. MGB buvo užvestos 2 operatyvinės-agentūrinės bylos: 1949 m. – „Volna“ ir 1950 m. – „Les“. Pastarosios užduotis formuluojama taip: „<...> Svarbiausias uždavinys šioje byloje yra nuvesti anglų žvalgybą klaidingu keliu ir per fiktyvias „galimybes“ Sovietų Sąjungoje sugaudyti jų agentūrą. <...> Nesusieti bylos „Les“ su byla „Volna“, kad atsiradus galimų sunkumų vienoje radijo žaidimo linijoje būtų galima išlaikyti galimybes tyrinėti amerikiečių ir anglų žvalgybos centrą“³¹.

Šių žaidimų nugalėtoju tapo Sovietų specialiosios tarnybos, net kelerius metus sugebėjusios vedžioti už nosies anglus, savo dezinformacija privertusios sukurti agentų siuntimo į Pabaltijį sistemą (buvo išsiųstos mažiausiai 6 grupės), sukompromitavusios Baltijos šalių išeivių organizacijas (1955 m. VLIK'as *in corpore* buvo priverstas išsikelti į JAV). Be to, dėl šių nesėkmių buvo priverstas atsistatydinti A. McKibbinas, vadovavęs šiai programai.

Lietuvos rezistencijai ryšiai su Vakarais plačiąja šio termino prasme buvo svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirmiausia tai buvo susiję su viltimis sulaukti karinio konflikto – juk pasipriešinimui vadovavę žmonės, kurių daugumą sudarė buvę kariškiai, puikiai suvokė, kad tik tuo atveju galima partizaninio karo pergalė. Kita vertus, į Vakarus buvo pasitraukusi tautos dalis, paprastai vadinama tautos žiedu, kitaip sakant, žmonės, kurie bent jau vokiečių okupacijos metu generavo pasipriešinimo idėjas, vadovavo pasipriešinimo organizacijoms. Būtent tų as-

menų – vadų bei vadovų – ypač trūko rezistencijai bent jau pirmaisiais pokario metais ir kai atsirasdavo nors menkiausia galimybė su jais susižinoti, ja būdavo naudojama.

Nuorodos

¹ L. Mockūnas, „Pavargęs herojus (Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje)“, *Baltos lankos*, 1997, p. 84.

² Ibid., p. 92.

³ Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. K-1, ap. 8, b. 5, l. 131.

⁴ Jungtinės Kęstučio apygardos štabo posėdžio, kuriame svarstytos apygardos kūrimo galimybės, protokolas Nr. 1, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, Nr. 12, p. 24–28.

⁵ L. Mockūnas, op. cit., p. 109.

⁶ Mykolo Krupavičiaus 1946 m. rugpjūčio 26 d. laiškas Jonui Pajaujui (Eskilstuna, Švedija), J. Pajaujo asmeninis archyvas.

⁷ „Liečia J. D.“ (nedatuotas ir neautorizuotas dokumentas), ibid.

⁸ Tauro partizanų steigiamojo apygardos štabo posėdžio, įvykusio 1945 m. liepos 19 d. Skardupių klebonijoje, protokolas Nr. 1, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1991, t. 1, p. 6.

⁹ Ibid., p. 8.

¹⁰ L. Mockūnas, op. cit., p. 140.

¹¹ Ibid., p. 141.

¹² Lietuvos partizanų Tauro apygardos vadų ir A apygardos vadų posėdžio, įvykusio 1946 m. balandžio mėn. 9 d., protokolas Nr. 1, *Laisvės kovų archyvas*, t. 1, p. 10.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nei vienos, nei kitos kovojančio krašto viltys nepasiteisino.

¹³ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996 (Laisvės kovų archyvo priedas), p. 243–248.

¹⁴ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 523.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ L. Mockūnas, op. cit., p. 151.

¹⁸ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 303.

¹⁹ L. Mockūnas, op. cit., p. 195–207.

²⁰ „Liečia J. D.“, J. Pajaujo asmeninis archyvas.

²¹ L. Mockūnas, op. cit., p. 223.

²² Ibid., p. 225.

²³ „Liečia J. D.“, J. Pajaujo asmeninis archyvas.

²⁴ *Laisvės kovos 1944–1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 464.

²⁵ Ibid., p. 466.

²⁶ Ibid., p. 489.

²⁷ Ibid., p. 491.

²⁸ „Liečia J. D.“, J. Pajaujo asmeninis archyvas.

²⁹ L. Mockūnas, op. cit., p. 316.

³⁰ Ibid., p. 320.

³¹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, p. 574.

Dalia Kuodytė

THE RESISTANCE OF LITHUANIA AND THE WEST

Summary

The title of the paper itself defines the research object of the author, i.e. the relation of the resistance leaders and governing bodies in Lithuania and the resistance organisations set up in the West. Broadly speaking the West was of major importance to resistance in Lithuania due to some relevant reasons. First, it was related to the hope of military conflict because the leaders of the resistance, the majority of whom were servicemen, were very well aware of the fact that only in that case, the

guerrilla war could result in victory. Second, a part population that retreated to the West, at least during the Nazi occupation, were those who generated the idea of resistance or/and were the leaders of the resistance organisations. Namely the resistance felt the lack of such people – commanders and leaders – at least at the beginning of post-war years and jumped to any opportunity to intercommunicate with them. But the hopes of the fighting country failed.